

Research Methodology: A Tool or A Way of Thinking

Uthai Dulyakasem

ABSTRACT

There are 2 major problems of conducting research in Thailand: 1) Thai society takes importance on output more than process; 2) misconceptions that final outcome of research is publication, not the appropriateness of the research process. It was based on the idea that research is body of knowledge construction. In truth, research is about system of thought. Although the point of view that research is body of knowledge construction leads to the ideas of benefit and worth doing for the sake of budget and time but taking serious on this point may affect on intention and attempt to develop society to be knowledge-based one.

The understanding of research methodology could be divided into 2 groups: one was understood as techniques and another was understood as thinking method or system of thought. The author agreed with the latter idea because research emphasizing on techniques without taking system of thought is meaningless.

The meaning of research is the process of searching solution which is wanted to know by employing scientific process. The most important step is setting of research question driving from curiosity. Research question setting determines research methodology. Thus researchers with different point of view on one phenomena will utilize different methodology. To determine which point of views is right or wrong is difficult. The principle which is reliable and well-acceptable is the principle of nature of variety of idea and technique levels with weakness and strength; 2) researcher should take importance on nature that factors in one phenomena correlated each other; 3) research design and data analysis must take importance on the nature of dynamic.

In addition, one thing should be realized is that when human interact with social phenomena as an actor, the phenomena will become complicated and hard to explain. Researcher have to understand the nature that human behavior expressing involves his past experiences emotion, belief and value system, perception and as well as ability of researching.

วิธีวิทยาการวิจัย : เครื่องมือหรือวิถีคิด

อุทัย ดุลยเกษม

บทคัดย่อ

ปัญหาที่สำคัญของการทำวิจัยในประเทศไทยมี 2 ประการคือ 1) สังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการ 2) ความเข้าใจผิดที่ว่าผลลัพธ์สุดท้ายของการวิจัยนั้นเพื่อให้ได้ตีพิมพ์มากกว่าสนใจความถูกต้องของกระบวนการวิธี เพราะยึดถือกันเพียงว่าการวิจัยเป็นการสร้างองค์ความรู้ แต่ในความเป็นจริงการวิจัยเป็นเรื่องระบบคิด แม้ทัศนคติต่อกระบวนการวิจัยที่มองว่ากระบวนการวิจัยเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่นั้นจะทำให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ากับเงินทองและเวลาที่ทุ่มลงไป แต่การมีทัศนคติแบบนี้ในลักษณะที่ตีตัวหรือเคร่งครัดเกินไป จะส่งผลต่อความตั้งใจและความพยายามที่จะพัฒนาให้สังคมกลายเป็นสังคมฐานความรู้

ความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าวิธีวิทยาการวิจัยนั้น มีอยู่ 2 กลุ่ม กลุ่มที่หนึ่งเข้าใจว่าเป็นเทคนิควิธี อีกกลุ่มหนึ่งเข้าใจว่าเป็นวิถีคิดหรือระบบการคิด ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าควรเป็นวิถีคิดมากกว่า เพราะการทำวิจัยที่เน้นเรื่องเทคนิควิธีโดยไม่ให้ความสำคัญกับระบบคิด การทำวิจัยก็จะไร้ความหมาย

ส่วนความหมายของการวิจัยนั้นคือกระบวนการแสวงหาคำอธิบายหรือคำตอบในสิ่งที่มนุษย์อยากรู้หรืออยากเห็นโดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งขั้นตอนที่สำคัญที่สุดคือการตั้งคำถามที่ขับเคลื่อนมาจากความกระหายใคร่รู้ เนื่องจากการตั้งคำถามนี้จะเป็นตัวกำหนดวิธีวิทยาที่ใช้ ดังนั้นนักวิจัยที่มีทัศนคติความเชื่อที่แตกต่างกันต่อปรากฏการณ์หนึ่งจะเลือกใช้วิธีวิทยาที่ต่างกัน ซึ่งการตัดสินใจว่าทัศนคติแบบใดเป็นทัศนคติที่ถูกหรือผิดนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ง่าย แต่หลักที่น่าจะยึดถือและเป็นที่ยอมรับได้แก่ทุกฝ่ายคือหลักความเป็นธรรมชาติ ได้แก่ 1) กระบวนการวิจัยต้องยอมรับธรรมชาติของความหลากหลายในระดับความคิดและระดับเทคนิคที่ย่อมมีจุดอ่อนและจุดแข็งของมัน 2) นักวิจัยควรให้ความสำคัญต่อธรรมชาติที่องค์ประกอบในปรากฏการณ์ที่ศึกษาต้องมีความสัมพันธ์กัน และ 3) การออกแบบวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลควรให้ความสำคัญต่อธรรมชาติที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

นอกจากนั้นสิ่งหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงอยู่เสมอคือ การที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมในฐานะผู้กระทำนั้น ทำให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความสลับซับซ้อนยากแก่การอธิบาย นักวิจัยจึงต้องทำความเข้าใจธรรมชาติบางประการว่าพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมานั้นจะเกี่ยวเนื่องกับประสบการณ์ในอดีต อารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อและระบบคุณค่าที่บุคคลยึดถือ การรับรู้ และความสามารถในการให้เหตุผล

1. เกจรีน

ในยุคสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีความสลับซับซ้อนมากดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การแก้ปัญหาและการดำเนินงานทุกประเภทต้องอาศัยความรู้เป็นฐาน ด้วยเหตุฉะนี้ทุกวันนี้จึงมีการพูดกันมากกว่าทุกสังคมต้องเป็นสังคมที่มีฐานความรู้หรือที่ภาษาอังกฤษใช้ว่า knowledge-based society ดูเหมือนว่าแนวคิดนี้ได้รับการยอมรับกันทุกวงการ ประเทศไทยเองก็กล่าวถึงเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง และส่วนใหญ่ก็เข้าใจกันว่ากรเป็นสังคมที่มีความรู้เป็นฐาน (knowledge-based society) นั้น เมื่อแปลงเป็นรูปธรรมก็คือเรื่องการจัดการศึกษาเรียนรู้กับการทำการวิจัยให้มากขึ้นเพื่อแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ มาช่วยแก้ปัญหอันซับซ้อนและมีลักษณะเป็นพลวัตอย่างมาก ด้วยเหตุนี้เราจึงได้เห็นความเคลื่อนไหวในด้านการปฏิรูปการศึกษาและการปรับเปลี่ยนทิศทางการสนับสนุนการทำวิจัยขึ้นในสังคมไทยอย่างจริงจัง การเคลื่อนไหวเหล่านี้มาจากความเชื่อว่าเมื่อคนไทยมีการศึกษามากขึ้น และสังคมไทยมีการทำวิจัยมากขึ้นการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศไทยจะไปไม่ได้ไกล

แม้ผู้เขียนจะเห็นด้วยกับความคิดเหล่านี้อยู่บ้างแต่ผู้เขียนก็มีความไม่แน่ใจเท่าไรนักในระดับปฏิบัติ เหตุผลที่ทำให้ผู้เขียนไม่แนใจนั้นมาจากข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยตลอดมานั้นคือข้อเท็จจริงประการแรกคือสังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ (product) มากกว่ากระบวนการ (process) ไม่ว่าเราคิดจะทำอะไร ความสนใจด้านกระบวนการมีไม่มากนัก แต่ความสนใจมุ่งไปที่ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น กิจกรรมใดที่ทำแล้วเกิดผลลัพธ์ดี ก็ออกจะเป็นที่พอใจและมีการยกย่องกันอย่างกว้างขวาง โดยที่ไม่เคยให้ความสนใจแม้แต่น้อยว่า ผลลัพธ์ดังกล่าวนั้นได้มาอย่างไร มีกระบวนการอย่างไรและกระบวนการนั้นถูกต้องเป็นธรรมหรือไม่เพียงใด ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นว่าเมื่อมีการพูดกันถึงเรื่องการศึกษาหรือเรื่องความรู้ เราก็มักจะสนใจว่าเรียนจบชั้นไหน มีปริญญาอะไร ส่วนประเด็นที่ว่าความรู้ที่ว่านั้นได้มาอย่างไร เป็นความรู้ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้มาหรือไม่เพียงใด ไม่เป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจมากนัก เมื่อต้องการจะเป็นสังคมที่มีฐานความรู้ (knowledge-based society) เราก็รีบคว้าเอาความรู้หรือข้อมูลข่าวสารที่สำเร็จรูปประเภท “on line” ได้ยิ่งดี การเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยทั้งระดับปริญญาตรีหรือปริญญาที่สูงกว่าปริญญาตรีก็เช่นเดียวกัน เราสนใจเฉพาะใบปริญญา สถาบันใดได้ใบปริญญาง่ายแม้จะต้องลงทุนสูงก็ยินดี สถาบันใดที่เอาจริงเอาจังเรื่องกระบวนการศึกษาเรียนรู้ แม้จะคิดเงินไม่แพง แต่ก็มีความสนใจไปเข้าเรียนไม่มาก ผู้เขียนไม่แนใจว่าในที่สุดแล้วเราจะเป็นสังคมที่มีฐานความรู้ดังที่ได้จริงหรือไม่ ชะติชะร้ายอาจเป็นไปได้เพียง สังคมสุข ๆ ดิบ ๆ หรือสังคมกึ่งดิบกึ่งดีเสียละกระมัง

ข้อเท็จจริงประการที่สองคือการทำวิจัย สังคมไทยมีความเข้าใจว่าการทำวิจัยคือการได้มาซึ่งผลลัพธ์สุดท้าย เพื่อได้ตีพิมพ์เผยแพร่ ยิ่งได้ตีพิมพ์ในวารสารต่างประเทศด้วยแล้ว ก็ยิ่งได้รับการ

ชื่นชมว่า เป็นผลงานอันวิเศษ ส่วนที่ว่ากระบวนการทำวิจัยแต่ละขั้นจะเป็นอย่างไร ถูกต้องมากน้อยเพียงใด หากคนที่สนใจได้น้อยมาก การเรียนการสอนด้านการวิจัยในสถาบันอุดมศึกษาทุกแห่งในประเทศไทยถูกทำให้เข้าใจว่า เป็นกิจกรรมที่นักศึกษาระดับบัณฑิตต้องทำ ถ้าเลือกเรียนแผนการเรียนที่เรียกว่า แผน ก. และที่ท่า ๆ กันออกมาก็เป็นเพียงพิธีกรรมเสียมากกว่าอย่างอื่น แต่ด้วยเหตุที่มันเป็นพิธีกรรมที่ยืดเยื้อ กินเวลามาก ทำให้ผู้ที่เข้าศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาจำนวนมากกว่าครึ่งเลือกวิธีการไม่ทำการวิจัย แต่ทำกิจกรรมอื่นแทน เพื่อจะได้สำเร็จการศึกษา ผู้เขียนคิดว่า การที่กิจกรรมการวิจัยถูกทำให้เป็นที่เข้าใจอย่างที่ว่า ก็เพราะยึดถือกันเพียงว่า การวิจัยเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว การทำวิจัยเป็นเรื่องระบบคิด และเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านการลงมือทำ แต่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เราเห็นกันว่า การวิจัยเป็นเสมือนเครื่องมือในการสร้างองค์ความรู้เพียงประการเดียว เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกใจเลยที่พอมีการพูดถึงการเป็นสังคมที่มีความรู้เป็นฐาน จึงต้องให้ทำวิจัยเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้สร้างความรู้มากขึ้น ผู้เขียนคิดว่า ถ้าเรายังคิดหรือยังมองการวิจัยแบบเดิม ๆ การทำวิจัยก็จะไม่ช่วยให้สังคมนี้เป็นสังคมที่มีฐานทางความรู้ แต่จะเป็นได้เพียงสังคมหลักข้อมูลข่าวสารเท่านั้น และผู้เขียนคิดว่าอาจถึงตายได้เมื่อหลักข่าวสารมาก ๆ โดยเฉพาะข่าวสารที่มีได้มีการตรวจสอบระบบคิดพื้นฐานของข้อมูลหรือข้อสนเทศเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะฉะนั้น ผู้เขียนคิดว่า การทำวิจัยนั้นต้องคิดใหม่ จะต้องทำให้เข้าใจอย่างถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ว่ามันคืออะไรกันแน่และจะต้องทำให้แนวคิดของคำหลัก ๆ ในกระบวนการวิจัยถูกต้องชัดเจน (สัมมาสังกัปปะ) ก่อนที่จะลงมือทำวิจัย และในข้อเขียนสั้น ๆ ชิ้นนี้ผู้เขียนจะพยายามเสนอความคิดของผู้เขียนเพื่อให้มีการวิพากษ์กันต่อให้กว้างขวางเพื่อจะได้เกิดทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะในเรื่องการวิจัย

2. การวิจัยคืออะไร

ได้มีการให้คำนิยามการวิจัยกันไว้แล้วและมีตำราให้อ่านกันมากมายว่าวิจัยคืออะไร แต่สำหรับผู้เขียนแล้วการวิจัยเป็นกระบวนการแสวงหาของมนุษย์และการแสวงหาของชุมชนซึ่งพฤติกรรม การแสวงหานี้เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีคุณสมบัติพื้นฐานในการอยากรู้ แต่สิ่งรอบตัวมนุษย์นั้นหลายสิ่งหลายอย่างเป็นสิ่งลึกลับสำหรับมนุษย์ มนุษย์ได้สังเกตเห็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ปรากฏการณ์บางอย่างมนุษย์ก็เข้าใจได้แต่ปรากฏการณ์หลายอย่างมนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้และยังมีอีกหลายสิ่งหลายอย่างที่มีมนุษย์มีความสงสัยอยากรู้ให้ชัดเจน ความสงสัยอยากรู้ในบางสิ่งบางอย่างของมนุษย์บางครั้งก็มีเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองช่วยอธิบายให้ คำอธิบายต่าง ๆ เหล่านั้นอาจจะตรงความจริงบ้างไม่ตรงบ้าง และคำอธิบายเหล่านั้น บางครั้งก็มีหลายคำอธิบาย ตรงกันบ้างไม่ตรงกันบ้าง อย่างไรก็ตามถ้าไม่มีคำอธิบายอื่นใดที่ดีกว่า

ในช่วงเวลานั้นมนุษย์ก็มักจะเชื่อคำอธิบายเหล่านั้นไปก่อน และคำอธิบายที่เกือบจะไม่ค่อยมีข้อโต้แย้ง ก็มักจะเป็นคำอธิบายของนักการศาสนาหรือคำอธิบายของ “ตัวแทน” ผีฟ้าและเทวดาต่าง ๆ แต่มนุษย์ก็ยังมีคุณสมบัติอีกประการหนึ่งนั่นคือการไม่ปักใจเชื่ออะไรง่ายนัก เพราะฉะนั้น เมื่อฟังคำอธิบายจาก “ผู้รู้” มาแล้ว ก็ยังพยายาม “พิสูจน์” ด้วยและการพิสูจน์ก็คือการหาหลักฐานมายืนยันหรือมาหักล้างคำอธิบายนั่นเอง กระบวนการแสวงหาหรือกระบวนการแสวงหาคำตอบต่อสิ่งที่มนุษย์อยากรู้อยากเห็นนี้เองที่ผู้เขียนเรียกว่าเป็นการวิจัย เพราะฉะนั้นผู้เขียนจึงเชื่อว่า ถ้าปราศจากความกระหายใคร่รู้เสียแล้วกระบวนการที่เรียกว่าการวิจัยนั้นคงไม่เกิดขึ้นหรือแม้จะเกิดขึ้นก็เป็นเพราะมีสิ่งล่อใจอื่น ๆ เช่นปริญญาบัตร ชื่อเสียง เงินทองหรือความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่เท่านั้นและในกรณีเหล่านี้เป้าหมายของการทำวิจัยก็มีได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการทำและแม้แต่คำตอบที่ตั้งคำถามไว้ก็ตาม

ในเมื่อไม่ได้ให้ความสำคัญต่อกระบวนการทำซึ่งมีกระบวนการคิดรวมอยู่ด้วย การทำวิจัยก็จะให้น้ำหนักกับเรื่องเทคนิควิธีต่าง ๆ อย่างมาก แต่กลับไม่ให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามการวิจัย (research question) มากนัก ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ประเด็นการวิจัยหรือคำถามการวิจัยจำนวนมากนอกจากขาดความชัดเจนว่าผู้ทำวิจัยอยากรู้อะไรแล้วยังพบว่าประเด็นการวิจัยจำนวนมากเป็นสิ่งที่ไม่ได้ผ่านกระบวนการคิดเอาเลย เราจึงเห็นหัวข้อการวิจัยหรือหัวข้อการทำวิทยานิพนธ์ที่มีลักษณะพื้น ๆ ช้ำซาก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่มีการอยากรู้แต่อย่างใด การทำวิจัยเป็นเพียงกิจกรรมที่ทำเพื่อเป้าหมายอื่นดังที่กล่าวแล้วเท่านั้น ผู้เขียนคิดว่าการทำวิจัยให้ได้ดีและมีประโยชน์ทั้งทางวิชาการและในด้านการประยุกต์ใช้นั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการเรียนการสอนอย่างมากทีเดียว เพราะหากกระบวนการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษายังให้ความสำคัญกับการท่องจำข้อเท็จจริงและจำสูตรต่าง ๆ แต่ไม่พัฒนาระบบคิดและความสามารถด้านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ การตั้งคำถามการวิจัยก็ยากที่จะเป็นคำถามอย่างลุ่มลึกและกระชับชัดและยิ่งกระบวนการเรียนการสอนที่ไม่ส่งเสริมความกระหายใคร่รู้และส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการด้วยแล้ว การตั้งคำถามการวิจัยก็เป็นได้เพียงคำถามพื้น ๆ และช้ำซากดังที่เห็นกันอยู่ทั่วไป กล่าวโดยสรุปแล้วผู้เขียนเห็นว่าความสำคัญอันดับต้นๆอยู่ที่การตั้งคำถามการวิจัยนั่นเอง

3. วิธีวิทยาการวิจัยคืออะไร

ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าวิทยาการวิจัยหรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า research methodology นั้นมีความแตกต่างกันค่อนข้างมากในบรรดาผู้สอนวิชานี้ในสถาบันการศึกษาแม้ความเข้าใจพื้นฐานไม่แตกต่างกันมากนักตรงที่เข้าใจว่า วิธีวิทยาการวิจัยเป็น “เครื่องมือ” ของ

นักวิจัยที่จะนำมาใช้ในกระบวนการแสวงหาคำตอบต่อคำถามการวิจัยที่ตั้งไว้ แต่คำว่า “เครื่องมือ” นี้เองที่มีการตีความต่างกันค่อนข้างมาก กลุ่มหนึ่งเห็นว่าวิธีวิทยาการวิจัยเป็นเรื่องของเทคนิควิธี (research methods or research techniques) และกลุ่มนี้จะให้ความสำคัญกับเรื่องเทคนิคการสุ่มตัวอย่าง เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูล เทคนิคการออกแบบการวิจัย เทคนิคการวัดและการสร้างตัวบ่งชี้ ตลอดจนเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยเหตุนี้ในการเรียนการสอนวิชาวิทยาการวิจัย ก็มีการเน้นในเทคนิควิธีต่างๆ เหล่านี้อย่างเข้มข้น ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีไม่มากนักและผู้เขียนคิดว่าผู้เขียนรวมอยู่ในกลุ่มนี้ด้วยกลับเห็นว่าวิธีวิทยาการวิจัยนั้นมิได้เป็นเพียงเรื่องเทคนิคเท่านั้นแต่วิธีวิทยาการวิจัยในฐานะ “เครื่องมือ” การวิจัย มีอยู่สองส่วนด้วยกันและสองส่วนนี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดโดยที่ส่วนแรกเป็นเรื่องของทัศนคติที่นักวิจัยมีต่อโลกหรือสรรพสิ่งในโลกซึ่งอาจเรียกว่า “โลกทัศน์” (world view) บางท่านอาจเรียกว่า “กระบวนทัศน์” (paradigm) แต่โดยอรรถแล้วมีความหมายว่าทัศนคติที่นักวิจัยมีต่อปรากฏการณ์ที่จะทำวิจัยอย่างไรก็จะมีนัยยะ (implication) ในกระบวนการการทำวิจัยในแนวนั้น เพราะฉะนั้นการมีทัศนคติที่ถูกต้องกับความ เป็นจริงของปรากฏการณ์มากเท่าไรกระบวนการทำวิจัยก็มีโอกาสที่จะช่วยให้ได้ค้นพบความจริงหรือค้นพบคำตอบที่เป็นจริงมากขึ้นเพียงนั้น ด้วยเหตุนี้คำถามการวิจัยกับกรอบแนวคิดการวิจัยจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ถ้าหากตั้งคำถามผิดหรือไม่ชัดเจน กรอบแนวคิดการวิจัยก็ย่อมไม่ชัดเจน และในทางกลับกันหากกรอบแนวคิดไม่ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริง การแสวงหาคำตอบต่อคำถามการวิจัยก็จะไม่พบความจริงหรือไม่ได้คำตอบที่เป็นจริง เพื่อให้เข้าใจถึงประเด็นนี้ขอยกตัวอย่างเปรียบเทียบว่า ถ้าเรามีทัศนคติต่อความยากจนว่าเป็นเพราะมีลูกมากดังสโลแกนที่เราได้เห็น และได้ยินอยู่บ่อยๆ ว่า “ลูกมากจะยากจน” โดยนัยยะของคำกล่าวนี้ก็คือนั่นก็คือว่า จำนวนลูกที่ครอบครัวยังไม่มีเป็นสิ่งอธิบายว่าฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวนั้นเป็นอย่างไรกล่าวคือยังมีลูกมากระดับความยากจนก็จะมาก หากนักวิจัยมีทัศนคติต่อปรากฏการณ์ความยากจนอย่างนี้ ย่อมเป็นที่ชัดเจนว่าถ้ามีคำถามการวิจัยว่า อะไรเป็นเหตุทำให้ครอบครัวยากจนต่างกัน (หมายความว่าบางครอบครัวยากจนมาก บางครอบครัวยากจนน้อยและบางครอบครัวไม่ยากจน) คำตอบที่ได้ก็อยู่ที่จำนวนลูกที่แต่ละครอบครัวมีไม่เท่ากันนั่นเอง คงไม่ต้องอธิบายเพิ่มเติมก็ย่อมเป็นที่กระจ่างชัดแล้วว่าการค้นพบของการวิจัยนี้หรือคำตอบต่อคำถามการวิจัยนี้มีความผิดพลาดจากความจริงมากมาย เพราะเป็นที่รู้ๆกันอยู่แล้วอันความยากจนนั้นมีสาเหตุมาจากหลายสาเหตุมิใช่จำนวนลูกอย่างเดียวและยิ่งร้ายกว่านั้นด้วยซ้ำเพราะการที่ครอบครัวมีลูกมากอาจจะจะเป็นเหตุให้ครอบครัวนั้นไม่ยากจนนักก็ได้ กล่าวโดยสรุปในส่วนนี้ก็คือวิธีวิทยาการวิจัยนั้นส่วนที่เป็นระบบคิดหรือโลกทัศน์มีความสำคัญต่อกระบวนการทำวิจัยมาก ถ้าจะถือว่าส่วนนี้เป็น “เครื่องมือ” การแสวงหาคำตอบต่อคำถามการวิจัยก็ได้แต่เป็นเครื่องมือประเภทระบบคิดหรือวิธีคิดมากกว่าเครื่องมือประเภทเทคนิควิธี

ส่วนที่สองของวิธีวิทยาการวิจัยก็คือส่วนที่เป็นเทคนิควิธี (methods or techniques) ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ก็ยังมีประเด็นที่ต้องเข้าใจด้วยว่าส่วนที่เป็นเทคนิควิธีนี้มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิดหรือโลกทัศน์อย่างมากเช่นกันไม่ว่าจะเป็นเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลหรือเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย เช่นว่าถ้ากรอบแนวคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของนักวิจัยอิงอยู่กับฐานความคิดเชิงปรัชญาปฏิฐานนิยม (positivism) เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลและเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลก็ย่อมแตกต่างกับกรอบแนวคิดการวิจัยที่อิงอยู่กับความคิดเชิงปรัชญาปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) เป็นต้น เพราะฉะนั้นเรื่องของวิธีวิทยาการวิจัยจึงมีความสำคัญกับกระบวนการทำวิจัยเป็นอย่างมาก หากเราถือว่าวิธีวิทยาการวิจัยเป็นเพียงเรื่องเทคนิควิธีและไม่เกี่ยวกับวิธีคิดและระบบคิด ผู้เขียนคิดว่าการทำวิจัยก็จะไร้ความหมายแม้จะผลิตรายงานการวิจัยออกมามากมายหรือแม้ได้รับการตีพิมพ์ก็ตามเพราะรายงานการวิจัยเหล่านี้ย่อมไม่มีประโยชน์ทั้งในด้านการสร้างองค์ความรู้และในด้านการนำไปใช้ในระบปฏิบัติ ถ้ามีงานวิจัยในลักษณะนี้มาก ๆ ก็อย่าได้หวังเลยว่าสังคมไทยจะเป็นสังคมฐานความรู้ดังที่กล่าวขวัญกันอยู่

4. ทิศนะต่อกระบวนการทำวิจัย

กระบวนการทำวิจัยนั้นมักมองกันว่าเป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ (research as a knowledge production process) ทิศนะต่อกระบวนการทำวิจัยในลักษณะนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาองค์กรให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัย ทิศนะนี้เป็นทิศนะที่ถูกต้องแน่นอนและไม่ควรเปลี่ยนแปลงเพราะจะทำให้การทำวิจัยเกิดประโยชน์คุ้มค่ากับเงินทองและเวลาที่ทุ่มเทลงไปกับงานวิจัยแต่ละเรื่อง อย่างไรก็ตามทิศนะต่อกระบวนการทำวิจัยในลักษณะนี้อาจจะก่อให้เกิดนัยยะบางประการต่อความตั้งใจและความพยายามที่จะพัฒนาให้สังคมกลายเป็นสังคมฐานความรู้ได้เช่นกัน เพราะทิศนะต่อกระบวนการทำวิจัยในลักษณะนี้จะเปิดโอกาสให้เฉพาะคนกลุ่มเล็ก ๆ ในสังคมเท่านั้นคือกลุ่มที่มีการศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างนานปีโดยเฉพาะพวกที่อยู่ในระบบโรงเรียนจนได้รับปริญญาโทปริญญาเอก แต่สำหรับคนส่วนใหญ่ในสังคมที่ไม่ได้อยู่ในระบบโรงเรียนนานปีจะไม่มีโอกาสได้รับการสนับสนุนจากองค์กรให้ทุน ผู้เขียนคิดว่ายังมีทิศนะอื่น ๆ เกี่ยวกับกระบวนการทำวิจัยที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมให้เป็นสังคมฐานความรู้ ทิศนะที่ว่านั้นคือทิศนะที่มองว่ากระบวนการทำวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมกระบวนการทำวิจัย (research as a learning process) ทิศนะต่อกระบวนการทำวิจัยในลักษณะนี้เปิดโอกาสให้ทุกส่วนของสังคมได้มีโอกาสผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการเข้าร่วมกระบวนการทำวิจัย การที่ได้เข้าร่วมกระบวนการทำวิจัยย่อมทำให้คนเหล่านั้นได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ยิ่งได้ทำมากความรู้ก็เพิ่มขึ้นเป็นทวีและตรีคูณ และเมื่อคนในสังคมมีความรู้มากขึ้น

สังคมนั้นก็จะเป็นสังคมที่เป็นสังคมฐานความรู้โดยปริยาย อีกทัศนะหนึ่งมองว่ากระบวนการทำวิจัยเป็นกระบวนการสร้างนักวิจัยที่มีคุณภาพให้กับสังคม เพราะการฝึกอบรมนักวิจัยนั้นคงไม่มีวิธีใดดีกว่าการเรียนรู้โดยการลงมือทำและมีผู้ให้คำแนะนำปรึกษา การสร้างนักวิจัยที่มีคุณภาพย่อมไม่สามารถกระทำได้ดีด้วยการฝึกอบรมในห้องเรียนอย่างเดียว ผู้เขียนคิดว่าการได้ลงมือทำวิจัยจริงด้วยตนเองเป็นการเรียนรู้และเป็นการฝึกอบรมเพื่อการเป็นนักวิจัยที่มีประสิทธิภาพที่สุดเพราะจะได้ฝึกทั้งวิธีคิดและการใช้เทคนิควิธีการวิจัยตลอดกระบวนการทำวิจัย ผู้เขียนคิดว่าถ้าสังคมไทยต้องการเป็นสังคมฐานความรู้ การเปิดทัศนคติต่อกระบวนการทำวิจัยที่กว้างขึ้นจะมีประโยชน์มากและจะเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมฐานความรู้ที่สำคัญ

5. วิถีวิทยาการวิจัยกับปรากฏการณ์ทางสังคม

ในการตั้งโจทย์หรือคำถามการวิจัยนั้นอาจมาจากหลายทางแต่มีทางหนึ่งที่เป็นที่นิยมกันมากคือการตั้งคำถามการวิจัยจากการได้สังเกตเห็นปรากฏการณ์และเกิดความกระหายใคร่รู้ว่าปรากฏการณ์นั้นมีความเป็นมาอย่างไรหรือปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ปรากฏการณ์ที่สังเกตเห็นได้นั้นอาจมีทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ได้แก่ปรากฏการณ์แผ่นดินไหว ปรากฏการณ์ภูเขาไฟระเบิด หรืออะไรในลักษณะนี้ ปรากฏการณ์ประเภทนี้อาจเรียกรวมๆ ว่าเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ (natural phenomena) และผู้ที่ตั้งคำถามกับปรากฏการณ์จำพวกนี้ก็คือนักวิจัยทางสาขาวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพหรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเช่นนักฟิสิกส์ นักเคมี เป็นต้น แต่ยังมีปรากฏการณ์อีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาเช่นกัน ได้แก่ ปรากฏการณ์สงคราม ปรากฏการณ์การอพยพโยกย้ายของผู้คน ปรากฏการณ์ตีเมียพิชฆาตตัวตายพร้อมๆ กันของชนบางหมู่บางกลุ่ม (เช่นกลุ่มHeaven Gate ในอเมริกา) เป็นต้น ปรากฏการณ์จำพวกนี้อาจเรียกรวมๆ กันว่าปรากฏการณ์ทางสังคม (social phenomena) ผู้ที่สนใจตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ประเภทนี้ได้แก่นักวิจัยสาขาสังคมศาสตร์และสาขามนุษยศาสตร์ เช่นนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา นักรัฐศาสตร์ เป็นต้น

นักวิจัยเหล่านี้มีภูมิหลังที่ทำให้ทัศนคติที่มีต่อปรากฏการณ์ไม่เหมือนกันและการมีกรอบแนวคิดการวิจัยก็อิงพื้นฐานทางปรัชญาที่ต่างกัน ด้วยเหตุดังนั้นจึงทำให้วิถีวิทยาการวิจัยของนักวิจัยเหล่านี้มีความแตกต่างกัน สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ทัศนคติต่อปรากฏการณ์เหล่านี้ต่างกันมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นมีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยในฐานะผู้กระทำ (actor) เพราะฉะนั้นการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมออกมาเป็นปรากฏการณ์นั้นจึงต้องพิจารณาถึงธรรมชาติของมนุษย์ด้วย อย่างไรก็ตามการที่จะลงความเห็นว่าทัศนคติแบบไหนถูกและทัศนคติแบบไหนผิดคงไม่ใช่เรื่องที่จะตัดสินกันได้ง่ายนัก แต่การมีหลักการบางอย่างยึดถือไว้น่าจะ

เป็นแนวทางที่ดีสำหรับการทำงานวิชาการโดยเฉพาะงานวิจัย หลักการที่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะเป็นที่ยอมรับกันได้กับทุกฝ่ายก็คือหลักความเป็นธรรมชาติหรือหลักของความเป็นปกติธรรมดา ถ้าหากเรายึดหลักการนี้ไว้ ข้อโต้แย้งต่างๆ ที่อาจมีขึ้นก็จะสามารถนำไปสู่ข้อยุติได้ง่ายถึงแม้ว่าเราอาจไม่เห็นตรงกันในบางเรื่องก็ตาม

หลักความเป็นธรรมชาติที่ว่านี้มีความหมายดังต่อไปนี้

(1) ทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติหรือเป็นปกติต้องมีความหลากหลาย (diversity) เพราะความเป็นจริงทุกอย่างในธรรมชาติมีความหลากหลาย พืชพันธุ์ก็มีความหลากหลาย (bio-diversity) สัตว์ก็มีความหลากหลาย เพราะฉะนั้นในกระบวนการทำวิจัยถ้ายึดหลักความเป็นธรรมชาติก็ต้องยอมรับความหลากหลายในระดับความคิดและระดับเทคนิค มิใช่ว่าจะต้องเป็นแบบแผนเดียวกันทุกอย่างในทุกเรื่อง แต่ในท่ามกลางความหลากหลายนั้นแน่นอนแต่ละอย่างย่อมมีจุดอ่อนจุดแข็งของมันเมื่อพิจารณาเกี่ยวโยงกับประเด็นต่างๆ ในกระบวนการทำวิจัย

(2) ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกันดังคำกล่าวที่ว่า น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า หรือ ดินดีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินดี เสือพึ่งเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง อะไรเหล่านี้เป็นต้น ด้วยเหตุดังนั้น ในกระบวนการทำวิจัยนักวิจัยควรมีทัศนคติต่อปรากฏการณ์ที่จะศึกษาวิจัยในลักษณะนี้ มิใช่หลับหูหลับตาคิดเอาว่า “ตัวแปร” (variable) มีความอิสระต่อกันอย่างสิ้นเชิงดังที่นักทฤษฎีบางกลุ่มอ้าง ยิ่งในกรณีปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งมีตัวมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยในฐานะผู้กระทำ ระบบความเชื่อและระบบคุณค่าที่มนุษย์ยึดถืออยู่นั้นยากที่จะเป็นอิสระจากการแสดงพฤติกรรมของเขา

(3) ธรรมชาติมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (dynamic and constantly changing) ด้วยเหตุดังนั้นในกระบวนการทำวิจัยเพื่อหาคำตอบต่อคำถามการวิจัยที่ตั้งไว้ นักวิจัยต้องคำนึงถึงธรรมชาติของปรากฏการณ์นั้นมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) มากน้อยเพียงใด ถ้าหากปรากฏการณ์นั้นมีความเป็นพลวัตสูง เทคนิควิธีการวิจัยที่มีลักษณะสถิตนิ่ง (static) เช่น การออกแบบการวิจัยแบบทดลอง หรือการวิเคราะห์ทางสถิติที่ไม่พิจารณาถึงความเป็นพลวัตก็ไม่น่าจะเป็นเทคนิควิธีการที่ถูกต้อง เป็นต้น หลักการดังกล่าวนี้หากได้รับการพิจารณาอย่างมีมนุษยธรรมกระบวนการทำวิจัยทุกขั้นตอนตั้งแต่การตั้งคำถามการวิจัยและวิธีวิทยาการวิจัยก็จะสอดคล้องกับความเป็นจริงในโลกมากขึ้น และเมื่อนั้น ผลการวิจัยก็จะเป็นอย่างที่แท้จริงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้

ดังได้กล่าวแล้วว่าผู้ที่สนใจปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้พิจารณาถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ด้วยเพราะฉะนั้นวิธีวิทยาการวิจัยของนักสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จึงมีประเด็นที่

ไม่เหมือนกับวิธีวิทยาการวิจัยของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในหลายประเด็นตั้งแต่เรื่องโลกทัศน์ที่มีต่อปรากฏการณ์และเทคนิควิธีการวิจัย แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าวิธีวิทยาการวิจัยแบบไหนดีกว่ากัน ประเด็นมีเพียงว่า สำหรับคำถามการวิจัยที่ตั้งจากปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นวิธีการวิจัยด้านสังคมศาสตร์จะมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ได้มากกว่าเพราะได้พิจารณาถึงความเป็นพลวัต ความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนได้พิจารณาถึงความสลับซับซ้อนของปรากฏการณ์อันเกิดจากความซับซ้อนของการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้นักวิจัยจึงควรให้ความสำคัญต่อประเด็นนี้ในกระบวนการทำวิจัย

6. ธรรมชาติของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพฤติกรรม

ดังที่ได้อภิปรายมาข้างต้นแล้วว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่นักวิจัยด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีความสนใจตั้งคำถามนั้นมีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะผู้กระทำ และเพราะด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ปรากฏการณ์ทางสังคมมีความสลับซับซ้อนยากแก่การอธิบาย เพราะฉะนั้นนักวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จำเป็นต้องทำความเข้าใจในธรรมชาติบางประการของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับการแสดงพฤติกรรม ซึ่งมีที่สำคัญ ๆ ดังนี้

(1) การแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ส่วนหนึ่งถูกกำหนดโดยสิ่งที่มนุษย์มีประสบการณ์จากอดีตและด้วยธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความจำดี มนุษย์ก็จำเอาประสบการณ์ในอดีตมาพิจารณาในการแสดงออกถึงพฤติกรรมในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลก็ดี การวิเคราะห์ตีความข้อมูลก็ดี นักวิจัยต้องพิจารณาถึงเงื่อนไขหรือ “ตัวแปร” นี้ด้วย

(2) การแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ส่วนหนึ่งถูกกำหนดโดยอารมณ์ความรู้สึกที่มนุษย์มีต่อสิ่งนั้นทั้งความรู้สึกรัก ชอบหรือไม่ชอบ เป็นต้น เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์จำต้องพิจารณาประเด็นนี้ด้วย

(3) ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนย่อมมีความเชื่อและมีระบบคุณค่าที่ตนยึดถือเพราะฉะนั้นการแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์จึงถูกกำหนดโดยระบบความเชื่อและระบบคุณค่าที่ตัวเองยึดถือ ด้วยเหตุตั้งนั้นการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยปรากฏการณ์ทางสังคม นักวิจัยจักต้องพิจารณาถึงธรรมชาติข้อนี้ของมนุษย์ด้วย

(4) มนุษย์มีธรรมชาติที่ให้ความสำคัญกับภาพที่มองเห็น (perception) มากกว่าความเป็นจริง (reality) เพราะฉะนั้นการแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์จึงถูกกำหนดโดย “ภาพที่มองเห็น” เพราะฉะนั้นในการวิเคราะห์ข้อมูลจำเป็นต้องพิจารณาในประเด็นนี้ เพราะถ้าหากนักวิจัยเพียงแต่มองหาเงื่อนไขที่เป็นความจริง (reality) แต่ละเลยเงื่อนไข “ภาพที่มองเห็น”

ของมนุษย์ ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาคำอธิบายหรือคำตอบต่อปัญหาการวิจัย ก็อาจจะหาไม่พบหรือได้ข้อสรุปที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงต่อการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์นั้น

(5) มนุษย์มีธรรมชาติที่ใช้เหตุผลทั้งในแง่ภาวะวิสัย (objective reasoning) และในแง่อัตตวิสัย (subjective Reasoning) ในการแสดงหรือไม่แสดงออกทางพฤติกรรม เพราะฉะนั้นในการเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จะต้องพิจารณาถึงประเด็นนี้ ธรรมชาติของมนุษย์บางประการที่กล่าวถึงนี้แท้ที่จริงก็เป็น “เงื่อนโซ่” หรือ “ตัวแปร” ที่อาจช่วยอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั่นเอง ด้วยเหตุนี้เองวิธีวิทยาการวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จึงมีความแตกต่างจากวิธีวิทยาการวิจัยที่ใช้กับการตั้งคำถามวิจัยจากปรากฏการณ์ธรรมชาติที่นักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติให้ความสนใจ

7. ความลงท้าย

ในข้อเขียนนี้ผู้เขียนได้อภิปรายให้เห็นถึงว่าผู้เขียนมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการวิจัยอย่างไรและกล่าวถึงความหมายและนัยยะของสิ่งที่เรียกว่าวิธีวิทยาการวิจัย อีกทั้งได้เสนอความคิดว่าเราควรมีทัศนคติต่อกระบวนการทำวิจัยให้กว้างขึ้น ในตอนสุดท้ายได้อภิปรายว่าวิธีวิทยาการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์นั้นมีลักษณะแตกต่างที่สำคัญกับวิธีวิทยาการวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติพร้อมให้เหตุผลว่าเป็นเพราะอะไร นอกจากนี้ในข้อเขียนนี้ผู้เขียนยังได้โยงถึงว่าการทำวิจัยโดยมีความเชื่อว่าจะนำไปสู่การสร้างสังคมฐานความรู้ที่เราจักต้องมีความเข้าใจในความหมายแนวคิดและเทคนิควิธีการวิจัยที่ถูกต้องสอดคล้องกับหลักธรรมชาติ ผู้เขียนหวังว่าข้ออภิปรายในข้อเขียนสั้น ๆ นี้จะเป็นการจุดประกายให้มีการถกเถียงและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยและผู้สนใจเพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจที่ชัดเจนถูกต้องอันอาจนำไปสู่การพัฒนากระบวนการทำวิจัยที่เข้มแข็งและยังเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญให้กับสังคมไทยได้กว้างขวางขึ้น ความคิดเห็นที่แตกต่างมิใช่สิ่งทีเลวร้ายอะไรดอก แต่ความแตกต่างทั้งหลายทั้งปวงรวมทั้งความคิดเป็นสิ่งปรกติเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของความเป็นธรรมชาติและความเป็นปรกติ